

برآورد کم‌اظهاری صادرات در ایران

پژوهشکده پولی و بانکی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

شماره گزارش: MBRI-PR-140231

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش سیاستی: برآورد کم‌اظهاری صادرات در ایران

نویسنده: سجاد ابراهیمی

ناظر علمی: مهدی هادیان

واژگان کلیدی: فرار سرمایه، صادرات، قیمت فوب، کد تعرفه

تاریخ انتشار گزارش: زمستان ۱۴۰۲

خلاصه مدیریتی

با توجه به اهمیت مسائل ارزی در شرایط فعلی اقتصاد ایران، معضلاتی مانند فرار سرمایه از جمله موضوعاتی است که باید تمرکز بیشتری بر آن داشت. کم‌اظهاری صادرات یکی از روش‌های فرار سرمایه است که هم‌زمان می‌تواند پول‌شویی و فرار مالیاتی نیز تلقی شود و لازم است سیاست‌گذار توجه جدی به آن داشته باشد. با توجه به کمبود اطلاعات در این حوزه، در این گزارش تلاش شده است برآورد مقداری از کم‌اظهاری صادرات در ایران ارائه شود.

برای برآورد کم‌اظهاری صادرات در یک دوره (یک ماه)، تفاوت قیمت ضمنی (ارزش دلاری به وزن) کد تعرفه‌های مختلف در دو پایگاه داده سازمان ملل (که شامل اطلاعات اظهارشده توسط طرف‌های تجاری ایران است) و گمرک ایران ملاک قرار می‌گیرد. با توجه به اینکه در شهریور ۱۳۹۷ دستورالعمل الزام بازگشت ارز صادراتی مطرح شد، فرض می‌شود که در شش ماهه نخست ۱۳۹۷ کم‌اظهاری وجود نداشته است. در این دوره، میانگین وزنی اختلاف بین قیمت ضمنی اظهارشده توسط شرکای تجاری ایران و قیمت ضمنی اظهارشده توسط صادرکننده ایرانی حدود ۱۰ درصد بوده است. این اختلاف به دلیل ماهیت متفاوت ثبت اطلاعات است (ارزش اظهارشده در پایگاه داده سازمان ملل سیف است و شامل حمل‌ونقل و بیمه نیز می‌شود، ولی اطلاعات داخلی این‌گونه نیست). ملاک برآورد نرخ کم‌اظهاری برای شش ماهه دوم ۱۳۹۷ به بعد به این صورت است که اختلاف بیش از ۱۰ درصد بین قیمت ضمنی دو مرجع داده‌ای کم‌اظهاری تلقی می‌شود. براین اساس، نرخ کم‌اظهاری در نیمه دوم سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ به ترتیب ۴/۷ درصد و ۶/۶ درصد برآورد شده است. در سال‌های ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰، میانگین کم‌اظهاری بین ۷/۵ درصد تا ۸ درصد بوده است، ولی در سال ۱۴۰۱ نرخ کم‌اظهاری افزایش محسوسی داشت و به ۱۲/۱ درصد رسید. اگر این نرخ را به کل صادرات غیرنفتی تعمیم دهیم، رقم کم‌اظهاری صادرات به بیش از ۵ میلیارد دلار می‌رسد که رقم قابل‌توجهی است.

مهم‌ترین عامل اثرگذار در کم‌اظهاری صادرات اختلاف نرخ ارز سامانه نیما و نرخ ارز بازار آزاد است. همان‌طور که در این گزارش نشان داده شد (شکل ۲)، در دوره‌هایی که مانند پاییز ۱۳۹۹ اختلاف این دو نرخ ارز به حداقل رسیده، نرخ کم‌اظهاری به صفر رسیده و در دوره‌هایی مانند زمستان ۱۴۰۱ که اختلاف این دو نرخ بیشتر شده، نرخ کم‌اظهاری نیز به صورت فزاینده بیشتر شده است. بنابراین در بلندمدت و در شرایطی که نرخ بازار به نرخ تعادلی ارز نزدیک است، یکسان‌سازی ارزی می‌تواند اقدامی مؤثر در راستای کنترل کم‌اظهاری صادرات باشد؛ اما در کوتاه‌مدت و در زمان تسلط عامل انتظارات بر عوامل بنیادین پویایی نرخ ارز بازار، با توجه به اینکه اظهار نادرست صادرات و واردات تخلفی محسوب می‌شود که آثار منفی بسیاری دارد، لازم است از تمام ظرفیت‌ها برای مقابله با آن استفاده شود. در این راستا، برخی از راهکارهای مبارزه بهتر با تخلف کم‌اظهاری صادرات به شرح زیر است:

- بهره‌گیری از ظرفیت حکمرانی داده‌محور: در شرایط فعلی که داده‌های حوزه‌های مختلف ثبت می‌شوند، یکی از اصلی‌ترین و کارآمدترین روش‌های مقابله با تخلفات کم‌اظهاری صادرات استفاده از داده‌های حوزه‌های مختلف است. بهره‌گیری از داده‌های سامانه جامع تجارت، داده‌های بین‌المللی و قیمت‌های جهانی، اطلاعات شرکت‌های بورسی و سایر مجموعه داده‌ها در کنار یکدیگر به خوبی می‌تواند موارد ثبت‌شده غیرنرمال را شناسایی و تا حد زیادی از ثبت نادرست صادرات و واردات جلوگیری کند. هم‌اکنون، راهکارهای داده‌محور برای جلوگیری از اظهار نادرست تجارت در کشورهای مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرد. یکی از این موارد، سامانه جی‌اف‌ترید است که دقیقاً به همین منظور طراحی شده است. این سامانه قیمت تجارت ۶۳ کشور مختلف را به‌روز و به تفکیک کد تعرفه دارد و مقامات گمرک می‌توانند قیمت اظهارشده صادرکننده را در این سامانه با موارد مشابه مقایسه و اختلافات بیش از یک حدی را به صورت حالت غیرنرمال تلقی کنند.

- رویکرد «پرچم‌های قرمز»: در این رویکرد، برخی ملاک‌ها و معیارهای کلی به‌عنوان پرچم قرمز (یا همان خط قرمز) معرفی می‌شوند که برای تمام محموله‌ها بررسی می‌شوند و در صورتی که براساس هریک از این معیارها مورد مشکوک و پرسیک بود، بررسی‌های بیشتری روی آن انجام می‌شود. برخی از پرچم‌های قرمز در این خصوص عبارت‌اند از:

- o تفاوت‌های قابل‌توجه بین شرح کالا در بارنامه و فاکتور؛
- o تفاوت‌های قابل‌توجه بین شرح کالا در بارنامه (یا فاکتور) و کالای واقعی ارسال‌شده؛
- o تفاوت‌های قابل‌توجه بین ارزش کالای گزارش‌شده در فاکتور و ارزش منصفانه بازار کالا؛
- o مغایرت حجم محموله با مقیاس فعالیت‌های تجاری روتین صادرکننده یا واردکننده؛
- o مغایرت نوع کالایی حمل‌شده با فعالیت‌های تجاری عادی صادرکننده یا واردکننده؛

- همکاری گمرک با مرکز اطلاعات مالی، سازمان مالیاتی، و بانک مرکزی: مسئله اظهار نادرست صادرات و واردات تخلفی است که نیازمند همکاری دستگاه‌های متعددی هستند. با توجه به ماهیت کار علاوه بر گمرک، دستگاه‌های دیگری مانند مرکز اطلاعات مالی (به دلیل ماهیت پول‌شویی) سازمان مالیاتی (به واسطه اینکه عمل فرار مالیاتی تلقی می‌شود) و بانک مرکزی (به دلیل دسترسی به داده‌های ارزی و تخصیص ارز) نیز در این حوزه دخیل هستند و به‌کارگیری ظرفیت تمام این دستگاه‌ها می‌تواند مبارزه با چنین تخلفی را تسهیل کند؛
- استفاده از ظرفیت سامانه جامع تجارت و انبار و فاکتورهای الکترونیک: برخی بسترها در کشور برای رهگیری زنجیره تولید راه‌اندازی شده است که سامانه جامع تجارت و انبار از مهم‌ترین آن‌هاست. الزام صادرکننده‌ها و واردکننده‌ها به ثبت دقیق میزان خرید مواد اولیه و فروش محصولات و همچنین الزام استفاده از فاکتورهای الکترونیک از اقدامات مؤثری است که می‌تواند داده‌هایی فراهم کند که از تخلفات کم‌اظهاری صادرات جلوگیری کند.

فهرست مطالب

۱.....	مقدمه ۱
۱.....	۲ روش برآورد و داده‌های مورد استفاده ۱
۳.....	۳ نتایج برآورد ۳
۴.....	۴ تحلیل تغییرات کم‌اظهاری صادرات ۴
۵.....	۵ جمع‌بندی و راهکارهای مقابله ۵
۷.....	۶ منابع و مآخذ ۷

۱ مقدمه

یکی از روش‌های فرار سرمایه در شرایط بحرانی کم‌اظهاری صادرات^۱ است. صادرکننده‌ها در برخی شرایط به منظور کسب منفعت بیشتر میزان صادرات انجام‌شده را کمتر از میزان واقعی گزارش می‌کنند. کم‌اظهاری صادرات با انگیزه‌های مختلف انجام می‌شود. اولین انگیزه صادرکننده از کم‌اظهاری صادرات در نظام‌های ارزی چندنرخه ایجاد می‌شود و زمانی که صادرکننده ملزم به فروش ارز صادراتی خود در نرخ پایین‌تر می‌شود، در واقع با کم‌اظهاری صادرات تلاش می‌کند ارز کمتری را با نرخ پایین‌تر عرضه کند. دومین انگیزه کم‌اظهاری صادرات مربوط به فرار مالیاتی است. صادرکننده‌ها به منظور کاهش مالیات پرداختی خود اقدام به گزارش نادرست عملکرد صادرات خود می‌کنند. سومین انگیزه برای کم‌اظهاری صادرات پول‌شویی است. در واقع با گزارش نادرست میزان صادرات و واردات، امکان انتقال پول کثیف در نظام مالی دنیا فراهم می‌شود. به علاوه، کم‌اظهاری صادرات باعث می‌شود تمام ارزهای صادراتی به چرخه اقتصاد برنگردد و لذا یکی از مصادیق فرار سرمایه نیز محسوب می‌شود.

به دلیل اعمال تحریم‌های بین‌المللی و جهش‌های ارزی متعدد در سال‌های اخیر، نظام ارزی در کشور به منظور کنترل بازار ارز چندنرخه شده است و از شهریور ۱۳۹۷ صادرکننده‌ها ملزم به بازگشت ارز صادراتی و فروش آن در سامانه نیما شدند که نرخ آن از نرخ بازار آزاد کمتر است. از این رو، انگیزه برای کم‌اظهاری صادرات برای صادرکننده‌ها ایجاد شده است. از طرف دیگر، مدیریت بازار ارز مستلزم این است که دولت قادر به شناسایی و مدیریت ارزهای ورودی و خروجی کشور باشد و از این رو به منظور مدیریت بهتر منابع ارزی و کنترل فرار سرمایه، ضروری است که دستگاه‌های حاکمیتی در مسئله کم‌اظهاری صادرات ورود جدی داشته باشند.

با وجود اهمیت این پدیده در مطالعات داخلی و خارجی، روش یا مقیاسی برای کم‌اظهاری صادرات ارائه نشده بود و از این جهت ابعاد این پدیده و گستردگی آن برای اقتصاد ایران مبهم است. در این گزارش، با استفاده از داده‌های گمرک جمهوری اسلامی ایران و همچنین داده‌های بین‌المللی، برآوردی از کم‌اظهاری صادرات ارائه می‌شود. برای برآورد کم‌اظهاری صادرات در ایران باید به این نکته توجه کرد که تازمانی که الزام و اجباری برای بازگشت ارزهای صادراتی به صادرکننده‌ها اعمال نشود، انگیزه‌ای برای کم‌اظهاری وجود ندارد. بنابراین، برای برآورد کم‌اظهاری صادرات در سال‌های اخیر فرض می‌شود که قبل از الزام‌های بازگشت ارز صادراتی کم‌اظهاری قابل توجهی وجود نداشته و قابل اغماض بوده است. در سال‌های اخیر ابتدا در شهریور ۱۳۹۷، الزام بازگشت ارز صادراتی طی دستورالعملی ابلاغ شد. لذا، این تاریخ معیار عمل قرار می‌گیرد و فرض می‌شود که اطلاعات ثبت‌شده توسط صادرکننده‌ها قبل از این تاریخ کمتر از میزان واقعی اظهار نشده است. در ادامه ابتدا، روش برآورد و داده‌های مورد استفاده برای برآورد کم‌اظهاری صادرات در ایران تشریح، سپس نتایج برآورد نرخ کم‌اظهاری صادرات گزارش، و در ادامه تحلیلی بر تغییرات نرخ کم‌اظهاری صادرات ارائه، و در انتها جمع‌بندی می‌شود.

۲ روش برآورد و داده‌های مورد استفاده

برای برآورد کم‌اظهاری، از مقایسه آمار ثبت‌شده در داخل و خارج از کشور استفاده شده است. در داخل کشور، بخش قابل توجهی از ارزش‌های ثبت‌شده گمرکی به صورت خوداظهاری است که می‌تواند دقیقاً با واقعیت منطبق نباشد. برای اینکه مشخص شود این داده‌ها چه میزان از واقعیت فاصله دارد، از داده‌های صادرات گمرکی به تفکیک کد تعرفه (HS شش‌رقمی)، کشور مقصد، و ماه از فروردین ۱۳۹۷ تا فروردین ۱۴۰۲ استفاده شده است. برای صحت‌سنجی داده‌های داخلی، از پایگاه داده آماری تجارت کالای سازمان ملل^۲ استفاده شده است. این پایگاه داده یک مجموعه داده جامع است که دسترسی به آمار تجارت بین‌المللی را به تفکیک کد تعرفه کشور مقصد، کشور مبدأ و ماه را ممکن می‌کند. این داده‌ها توسط کشورهای عضو بخش آماری سازمان ملل اظهار می‌شوند و با بیش از ۱/۱ میلیارد داده ثبت‌شده، بزرگ‌ترین پایگاه داده تجارت بین‌المللی محسوب می‌شود. بیش از ۱۴۰ کشور داده‌های صادرات و واردات خود را به تفکیک کد تعرفه کشور مقصد، کشور مبدأ، و ماه گزارش می‌دهند که البته ایران جزو کشورهای گزارش‌دهنده نیست، اما بخش قابل توجهی از شرکای تجاری ایران اطلاعات به تفکیک خود را به این پایگاه داده گزارش می‌دهند. بنابراین، چون شرکای تجاری ایران آمار واردات خود را از ایران به تفکیک ماه و کد تعرفه (HS شش‌رقمی) اظهار می‌کنند، می‌توان بررسی مقایسه‌ای با داده‌های داخلی انجام داد.

برای مقایسه آمار داخلی و خارجی صادرات ایران از ۳۰ کد تعرفه که در سال ۱۴۰۱ بیشترین ارزش صادراتی را در ایران داشته‌اند، استفاده شده است. این ۳۰ کد تعرفه در مجموع حدود ۷۰ درصد از کل صادرات غیرنفتی ثبت‌شده در گمرک را شامل می‌شوند و از این جهت آمار قابل قبولی به حساب می‌آید. گاز طبیعی، پروپان مایع، اوره، بوتان مایع، متانول، پلی‌اتیلن، بیتومن، فولاد غیرآلیاژی، و مس

¹ under invoicing of export

² UN Comtrade

مهم‌ترین اقلام صادراتی ایران در سال ۱۴۰۱ هستند که در این گزارش به‌همراه سایر کدهای تعرفه مورد بررسی قرار گرفتند. جدول ۱ آمار استخراج‌شده از پایگاه داده سازمان ملل در مورد صادرات ایران در ۳۰ کد تعرفه را از سال ۲۰۱۸ تا ماه پنجم ۲۰۲۳ نشان می‌دهد. براین اساس، ۲۷۷۶ مشاهده (به تفکیک ماه - سال - کد تعرفه - کشور مقصد) از صادرات ایران (در این کدهای تعرفه) در سال ۲۰۱۸ در این پایگاه داده وجود داشت که در مقایسه با داده‌های گمرک در همین دوره، ۱۶۹۸ مورد از آن‌ها در داده‌های گمرک ایران نیز معادلی داشته و ثبت مشابهی براساس کد تعرفه - ماه و کشور مقصد صورت گرفته است. مواردی که در این سال انطباق داشته است، ارزشی حدود ۹/۷ میلیارد دلار و وزنی معادل ۱۸/۹۹ میلیون تن داشته است. در سال ۲۰۱۹، ۱۸۸۱ مورد منطبق‌شده استخراج شد که ارزش حدود ۷/۸ میلیارد دلار داشته است. در سال ۲۰۲۰، موارد منطبق‌شده کمتر شده و تنها ۱۴۵۹ مورد با ارزش ۶/۷ میلیارد دلار به‌دست آمد. در سال ۲۰۲۱، ارزش موارد منطبق‌شده به بیش از ۱۰/۶ میلیارد دلار رسید. در سال ۲۰۲۲، تعداد مشاهداتی که در پایگاه داده سازمان ملل در خصوص ایران بود، به ۲۱۴۲ مورد کاهش یافته و تعداد مشاهدات منطبق‌شده با داده‌های گمرک ایران به ۱۵۰۱ مورد رسیده است. البته، ارزش دلاری اقلام منطبق‌شده به بیش از ۱۲/۳ میلیارد دلار رسیده است. داده‌های سال ۲۰۲۳ نیز تنها مربوط به سه‌ماهه اول این سال بوده است.

جدول ۱. آمار به‌دست‌آمده از پایگاه داده تجارت‌کالای سازمان ملل درباره صادرات ایران در ۳۰ کد تعرفه اول

سال	تعداد مشاهدات از صادرات ایران در پایگاه داده سازمان ملل	تعداد مشاهدات منطبق با داده گمرک	ارزش مشاهدات منطبق‌شده (میلیارد دلار)	مقدار مشاهدات منطبق‌شده (هزار تن)
۲۰۱۸	۲۷۷۶	۱۶۹۸	۹/۷	۱۸۹۹۶
۲۰۱۹	۲۶۶۳	۱۸۸۱	۷/۸	۱۸۶۳۰
۲۰۲۰	۲۳۳۵	۱۴۵۹	۶/۷	۱۵۶۵۳
۲۰۲۱	۲۵۸۷	۱۸۷۶	۱۰/۶	۱۶۵۵۷
۲۰۲۲	۲۱۴۲	۱۵۰۱	۱۲/۳	۲۲۴۷۴
چهارماهه اول ۲۰۲۳	۱۰۳۹	۳۹۷	۱/۵	۲۷۲۴

برای اینکه مقایسه‌ای بین آمار ثبت‌شده داخلی و پایگاه داده سازمان ملل انجام شود، قیمت دلاری ضمنی هر کیلوگرم کدهای تعرفه مختلف در هر دو پایگاه داده محاسبه و با یکدیگر مقایسه شده است. شایان ذکر است که ارزش تجارت ثبت‌شده در پایگاه داده سازمان ملل عمدتاً سیف^۱ (CIF) است؛ به این معنی که علاوه بر ارزش کالا، هزینه حمل‌ونقل و بیمه نیز به آن اضافه شده است. بنابراین، طبیعی است که بین قیمت محاسبه‌شده براساس ارزش سیف که در داده‌های سازمان ملل ثبت شده و داده‌های گمرک ایران اختلاف وجود داشته باشد و قیمت بر مبنای سیف بیشتر باشد.

همان‌طور که اشاره شد با توجه به ابلاغ دستورالعمل تعهد بازگشت ارز صادراتی در شهریور ۱۳۹۷، دوره مورد بررسی به دو دوره قبل از ابلاغ دستورالعمل (که شامل شش‌ماهه اول ۱۳۹۷ می‌شود) و بعد از آن تقسیم می‌شود و شش‌ماهه اول ۱۳۹۷ به‌عنوان دوره‌ای که کم‌اظهاری وجود نداشته است، در نظر گرفته و با دوره‌های آتی مقایسه می‌شود. براساس آمار مشاهدات منطبق‌شده^۲ در شش‌ماهه اول ۱۳۹۷ بین قیمت‌های ثبت‌شده در پایگاه داده سازمان ملل و داده‌های گمرک ایران به‌طور متوسط ۱۰ درصد اختلاف وجود دارد که به ماهیت و نوع ثبت ارزش‌های گمرکی در مبدأ و مقصد برمی‌گردد. این ۱۰ درصد از طریق دیگری نیز به‌دست آمده است. از میان مشاهدات منطبق‌شده سازمان ملل، حدود ۱۰ درصد از مشاهدات هم ارزش سیف را گزارش کرده بودند و هم ارزش FOB و اختلاف این دو ارزش در سال‌های ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۲ تقریباً ثابت و حدود ۱۱ درصد است. بنابراین، اختلاف بین قیمت‌های ثبت‌شده در داخل و پایگاه داده سازمان ملل تا ۱۰ درصد منطقی و براساس ماهیت داده بوده و کم‌اظهاری صادرات تلقی نمی‌شود و بیشتر از آن کم‌اظهاری تلقی می‌شود.

^۱ Cost, Insurance, Freight

^۲ به این معنی که اگر کد تعرفه مربوط به محصول او در ماه دوم ۱۳۹۷ برای کشور آذربایجان در داخل و در پایگاه داده سازمان ملل ثبت شده باشد، آن مشاهده منطبق شده است.

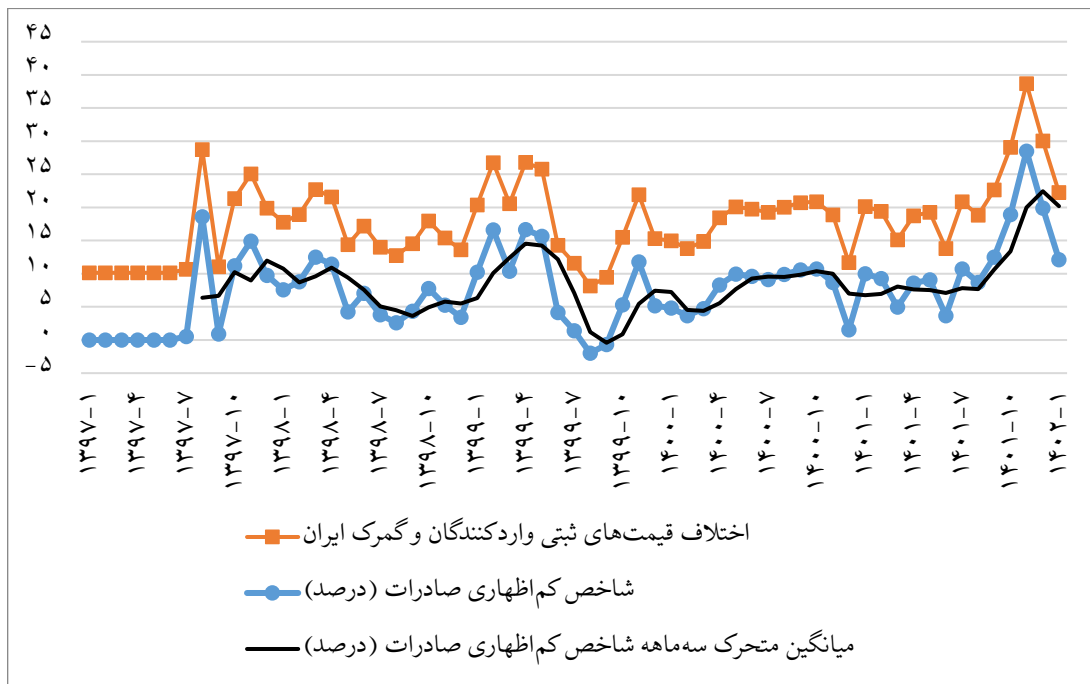

براساس این اصول برای تمام مشاهدات انطباق داده‌شده در دو پایگاه داده، درصد اختلاف قیمتی لحاظ می‌شود و در هر دوره میانگین وزنی (وزن ارزش دلاری صادرات آن قلم کالا در آن دوره) اختلاف‌ها محاسبه شده است که نمودار آن برای بازه ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۲ در شکل ۱ نشان داده شده است. با توجه به اینکه تا ۱۰ درصد اختلاف کم‌اظهاری تلقی نمی‌شود، ۱۰ درصد از اختلاف قیمت‌های محاسبه‌شده در هر ماه کسر می‌شود و نرخ کم‌اظهاری صادرات برآوردی در هر ماه محاسبه می‌شود.

شایان ذکر است که میزان برآوردی برای کم‌اظهاری تنها برای موارد منطبق‌شده در ۳۰ کد تعرفه منتخب بوده است و در این گزارش فرض بر این است که الگوی کم‌اظهاری در سایر موارد نیز به این الگوی محاسبه‌شده شباهت دارد. می‌توان این درصدهای کم‌اظهاری صادرات را به کل صادرات غیرنفتی تعمیم داد و کم‌اظهاری صادرات را برآورد کرد؛ اما باید توجه داشت که صادرکننده‌های ۳۰ کد تعرفه‌ای که حدود ۷۰ درصد از صادرات غیرنفتی را در اختیار دارند، عمدتاً شرکت‌های بزرگی هستند که نظارت بیشتری بر آن‌ها در مقایسه با سایر شرکت‌های صادرکننده کوچک‌تر وجود دارد. بنابراین، احتمال اینکه نرخ کم‌اظهاری صادرات در بین ۳۰ درصد باقیمانده صادرات که توسط شرکت‌های کوچک انجام می‌شود از میزان برآورد گزارش فعلی بیشتر باشد، وجود دارد.

۳ نتایج برآورد

شکل ۱ روند تغییرات نرخ کم‌اظهاری (درصد) را نشان می‌دهد. براین اساس در دوره موردبررسی در برخی دوره‌ها مانند پاییز ۱۳۹۹، کم‌اظهاری صادرات به صفر درصد رسیده است و در برخی دوره‌ها افزایش داشته و در زمستان ۱۴۰۱ به بیش از ۱۵ درصد نیز رسیده است. در نیمه دوم سال ۱۴۰۱، نرخ کم‌اظهاری روند صعودی داشته است؛ به‌گونه‌ای که در مهر و آبان ۱۴۰۱ نرخ کم‌اظهاری به ترتیب حدود ۱۰ درصد و ۸ درصد برآورد می‌شود؛ اما از آذر به بعد روند صعودی این نرخ آغاز می‌شود و در بهمن ۱۴۰۱ به اوج خود می‌رسد. البته در اسفند و فروردین، اندکی از نرخ کم‌اظهاری صادرات کاسته شده، اما همچنان این نرخ بالاتر از میانگین بلندمدت بوده است.

شکل ۱. اختلاف قیمت‌های ثبت‌شده اقلام صادراتی ایران در گمرک ایران و پایگاه داده سازمان ملل (درصد)

با توجه به روش اشاره‌شده برای برآورد کم‌اظهاری صادرات، با میانگین‌گیری از شاخص کم‌اظهاری در ماه‌های مختلف یک سال، می‌توان درصد کم‌اظهاری صادرات در یک سال را محاسبه کرد. براین اساس، نرخ کم‌اظهاری در نیمه دوم سال ۱۳۹۷ رقم ۴/۷ درصد بوده و در سال ۱۳۹۸ به ۶/۶ درصد رسیده است. در سال‌های ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰، میانگین کم‌اظهاری بین ۷/۵ درصد تا ۸ درصد بود، ولی در سال ۱۴۰۱ نرخ کم‌اظهاری افزایش محسوسی داشت و به ۱۲/۱ درصد رسید.

با توجه به نرخ برآوردی برای کم‌اظهاری صادرات و تعمیم این نرخ به کل صادرات غیرنفتی کشور، می‌توان برآورد دلاری از میزان کم‌اظهاری صادرات در سال‌های مختلف داشت که از حاصل ضرب ارزش دلاری صادرات غیرنفتی و نرخ کم‌اظهاری صادرات در سال‌های مختلف حاصل می‌شود. براساس این روش، کم‌اظهاری صادرات در سال ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ حدود ۲/۲ میلیارد دلار برآورد شده که این میزان در سال ۱۴۰۰ به ۳/۱ میلیارد دلار رسیده است. در سال ۱۴۰۱ با توجه به افزایش نرخ کم‌اظهاری، میزان کم‌اظهاری صادرات بالای ۵ میلیارد دلار برآورد می‌شود.

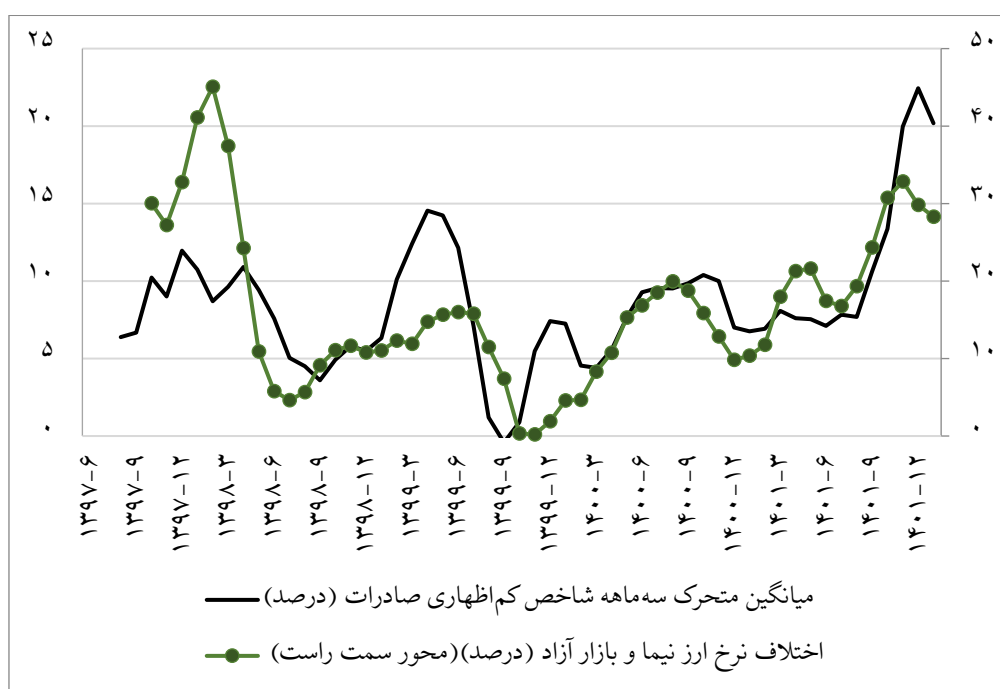
جدول ۲. مقایسه کم‌اظهاری صادرات در سال‌های مختلف و برآورد کم‌اظهاری صادرات

برآورد کم‌اظهاری صادرات (میلیون دلار)	صادرات غیرنفتی (میلیون دلار)	میانگین سالانه نرخ کم‌اظهاری (درصد)	
۱۶۶۰/۳	۳۵۶۵۲/۳	۴/۷	۱۳۹۷
۲۲۳۲/۳	۳۳۹۲۵/۹	۶/۶	۱۳۹۸
۲۲۷۳/۳	۲۸۸۰۵/۴	۷/۹	۱۳۹۹
۳۱۰۹/۵	۴۰۷۴۷/۶	۷/۶	۱۴۰۰
۵۰۹۵/۸	۴۲۲۴۶/۳	۱۲/۱	۱۴۰۱

منبع: محاسبات پژوهش

۴ تحلیل تغییرات کم‌اظهاری صادرات

برای تحلیل این شاخص، میانگین متحرک سه‌ماهه شاخص کم‌اظهاری صادرات محاسبه شده با شاخص اختلاف نرخ ارز در سامانه نیما (که صادرکنندگان متعهد به فروش ارز در این سامانه هستند) با نرخ ارز در بازار آزاد مقایسه شده و نتیجه آن در شکل ۲ ترسیم شده است. این مقایسه نشان می‌دهد که همبستگی بسیار بالا و قابل ملاحظه‌ای بین شاخص کم‌اظهاری صادرات و میزان اختلاف نرخ ارز آزاد و نیما وجود دارد؛ به‌گونه‌ای که در هر دوره که اختلاف نرخ ارز آزاد با نرخ ارز نیما کم و به صفر نزدیک شد، مانند پاییز ۱۳۹۹، میزان کم‌اظهاری نیز کاهش پیدا کرد و به صفر نزدیک شد و هر زمان که اختلاف نرخ ارز بازار آزاد و نیما زیاد شد، مانند زمستان ۱۴۰۱، کم‌اظهاری نیز اوج گرفت. بنابراین، می‌توان گفت همان‌طور که انتظار می‌رفت، اختلاف نرخ ارز بازار آزاد و نیما یکی از اصلی‌ترین مؤلفه‌های توضیح‌دهنده کم و زیاد شدن کم‌اظهاری صادرات و فرار سرمایه از این مفر است.

شکل ۲. میانگین متحرک نرخ کم‌اظهاری صادرات و اختلاف نرخ ارز نیما و بازار آزاد (درصد)

۵ جمع‌بندی و راهکارهای مقابله

صادرکننده‌ها در نظام‌های چندنرخ‌ی ارز با هدف عدم عرضه ارز صادراتی با نرخ‌های ارز رسمی پایین‌تر، ارزش صادراتی خود را کمتر از میزان واقعی گزارش می‌کنند. البته، کم‌اظهاری صادرات می‌تواند با انگیزه‌های دیگری مانند پول‌شویی و فرار مالیاتی نیز صورت گیرد. با این حال با توجه به اهمیت بازگشت ارز صادراتی به چرخه اقتصاد، ضروری است که سیاست‌گذار بررسی جامعی در خصوص کم‌اظهاری صادرات داشته باشد و راهکارهایی در این راستا ارائه کند.

مجموعه داده‌های بخش آماری سازمان ملل اطلاعات تجارت ۱۴۰ کشور عضو خود را به تفکیک بالا (طرف تجاری، کد تعرفه، ماه و سال و ارزش و وزن) ارائه می‌دهد و اگرچه ایران اطلاعات تجارت خود را در این پایگاه داده وارد نمی‌کند، طرف‌های تجاری ایران واردات خود از ایران را به همراه ارزش و قیمت ضمنی در این پایگاه داده گزارش می‌کنند. برای برآورد کم‌اظهاری صادرات در یک دوره (یک ماه)، تفاوت قیمت ضمنی (ارزش دلاری به وزن) کد تعرفه‌های مختلف در دو پایگاه داده سازمان ملل (که طرف‌های تجاری ایران اظهار کردند) و گمرک ایران مقایسه و ملاک قرار می‌گیرد. با توجه به اینکه در شهریور ۱۳۹۷ دستورالعمل الزام بازگشت ارز صادراتی مطرح شد، فرض می‌شود که در شش ماهه نخست ۱۳۹۷ کم‌اظهاری وجود نداشته است. در این دوره، میانگین وزنی اختلاف بین قیمت ضمنی اظهارشده توسط شرکای تجاری ایران و قیمت ضمنی اظهارشده توسط صادرکننده ایرانی حدود ۱۰ درصد بوده است. این اختلاف به دلیل ماهیت متفاوت ثبت اطلاعات است (ارزش اظهارشده در پایگاه داده سازمان ملل سیف است و شامل حمل‌ونقل و بیمه نیز می‌شود، ولی اطلاعات داخلی این‌گونه نیست). ملاک برآورد نرخ کم‌اظهاری برای شش ماهه دوم ۱۳۹۷ به بعد به این صورت است که اختلاف بیش از ۱۰ درصد بین قیمت ضمنی دو مرجع داده‌ای کم‌اظهاری تلقی می‌شود.

بر این اساس، نرخ کم‌اظهاری در نیمه دوم سال ۱۳۹۷ و سال ۱۳۹۸ به ترتیب ۴/۷ درصد و ۶/۶ درصد برآورد شده است. در سال ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰، میانگین کم‌اظهاری بین ۷/۵ درصد تا ۸ درصد بوده است؛ ولی در سال ۱۴۰۱، نرخ کم‌اظهاری افزایش محسوسی داشته و به ۱۲/۱ درصد رسید. اگر این نرخ را به کل صادرات غیرنفتی تعمیم دهیم، رقم کم‌اظهاری صادرات به بیش از ۵ میلیارد دلار می‌رسد که رقم قابل توجهی است.

مهم‌ترین عامل اثرگذار در کم‌اظهاری صادرات اختلاف نرخ ارز سامانه نیما و نرخ ارز بازار آزاد است. همان‌طور که در این گزارش نشان داده شد (شکل ۲)، در دوره‌هایی که مانند پاییز ۱۳۹۹ اختلاف این دو نرخ ارز به حداقل رسیده، نرخ کم‌اظهاری به صفر رسیده و در دوره‌هایی مانند زمستان ۱۴۰۱ که اختلاف این دو نرخ بیشتر شده، نرخ کم‌اظهاری نیز به صورت فزاینده بیشتر شده است. بنابراین در بلندمدت و در شرایطی که نرخ بازار به نرخ تعادلی ارز نزدیک است، یکسان‌سازی ارزی می‌تواند اقدامی مؤثر در راستای کنترل کم‌اظهاری صادرات باشد؛ اما در کوتاه‌مدت و در زمان تسلط عامل انتظارات بر عوامل بنیادین پویایی نرخ ارز بازار، با توجه به اینکه اظهار نادرست صادرات و واردات تخلفی محسوب می‌شود که آثار منفی بسیاری دارد، لازم است که از تمام ظرفیت‌ها برای مقابله با آن استفاده شود. در این راستا، برخی از راهکارهای مبارزه بهتر با تخلف کم‌اظهاری صادرات به شرح زیر است:

- **بهره‌گیری از ظرفیت حکمرانی داده‌محور:** در شرایط فعلی که داده‌های حوزه‌های مختلف ثبت می‌شوند، یکی از اصلی‌ترین و کارآمدترین روش‌های مقابله با تخلفات کم‌اظهاری صادرات استفاده از داده‌های حوزه‌های مختلف است. بهره‌گیری از داده‌های سامانه جامع تجارت، داده‌های بین‌المللی، و قیمت‌های جهانی، اطلاعات شرکت‌های بورسی، و سایر مجموعه داده‌ها در کنار یکدیگر به خوبی می‌تواند موارد ثبت‌شده غیرنرمال را شناسایی و تا حد زیادی از ثبت نادرست صادرات و واردات جلوگیری کند. راهکارهای داده‌محور هم‌اکنون برای جلوگیری از اظهار نادرست تجارت در کشورهای مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرد. یکی از این موارد سامانه جی‌اف‌ترید^۱ است که دقیقاً به همین منظور طراحی شده است. این سامانه قیمت تجارت ۶۳ کشور مختلف را به‌روز و به تفکیک کد تعرفه دارد و مقامات گمرک می‌توانند قیمت اظهاری صادرکننده را در این سامانه با موارد مشابه مقایسه و اختلافات بیش از یک‌حدی را حالت غیرنرمال تلقی کنند.
- **رویکرد «پرچم‌های قرمز»^۲:** همان‌طور که اشاره شد، اظهار نادرست صادرات و واردات به‌نوعی روشی برای پول‌شویی نیز محسوب

¹ GFtrade

² Red Flags

می‌شود. لذا، کارگروه ویژه اقدام مالی (FATF) نیز در قالب پول‌شویی تجارت‌محور به این مبحث وارد شده و برخی راهکارها و توصیه‌ها را ارائه داده است. این کارگروه، با توجه به تجربه کشورهای، رویکرد پرچم قرمز را در این حوزه ارائه کرده است. در این رویکرد، برخی ملاک‌ها و معیارهای کلی به‌عنوان پرچم قرمز (یا همان خط قرمز) معرفی می‌شوند که برای تمام موارد بررسی می‌شوند و در صورتی که براساس هریک از این معیارها مورد مشکوک و پریسک باشد، بررسی‌های بیشتری روی آن انجام می‌شود. برخی از پرچم‌های قرمز در این خصوص عبارت‌اند از:

- تفاوت‌های قابل‌توجه بین شرح کالا در بارنامه و فاکتور؛
  - تفاوت‌های قابل‌توجه بین شرح کالا در بارنامه (یا فاکتور) و کالای واقعی ارسال‌شده؛
  - تفاوت‌های قابل‌توجه بین ارزش کالای گزارش‌شده در فاکتور و ارزش منصفانه بازار کالا؛
  - مغایرت حجم محموله با مقیاس فعالیت‌های تجاری روتین صادرکننده یا واردکننده؛
  - مغایرت نوع کالایی حمل‌شده با فعالیت‌های تجاری عادی صادرکننده یا واردکننده.
- همکاری گمرک با مرکز اطلاعات مالی، سازمان مالیاتی، و بانک مرکزی: مسئله اظهار نادرست صادرات و واردات تخلفی محسوب می‌شود که نیازمند همکاری دستگاه‌های متعددی است. با توجه به ماهیت کار، علاوه بر گمرک، دستگاه‌های دیگری مانند مرکز اطلاعات مالی (به‌دلیل ماهیت پول‌شویی)، سازمان مالیاتی (به‌واسطه اینکه عمل فرار مالیاتی تلقی می‌شود)، و بانک مرکزی (به‌دلیل دسترسی به داده‌های ارزی و تخصیص ارز) نیز در این حوزه دخیل‌اند و به‌کارگیری ظرفیت تمام این دستگاه‌ها می‌تواند مبارزه با چنین تخلفی را تسهیل کند.
- استفاده از ظرفیت سامانه جامع تجارت و انبار و فاکتورهای الکترونیک: برخی بسترها در کشور برای رهگیری زنجیره تولید راه‌اندازی شده است که سامانه جامع تجارت و انبار از مهم‌ترین آن‌هاست. الزام صادرکننده‌ها و واردکننده‌ها به ثبت دقیق میزان خرید مواد اولیه و فروش محصولات و همچنین الزام استفاده از فاکتورهای الکترونیک، از اقدامات مؤثری است که می‌تواند داده‌هایی فراهم کند که از تخلفات کم‌اظهاری صادرات جلوگیری کند.

۶ منابع و مأخذ

محمودزاده، ا.، نیلی، ف.، و نیلی، م. (۱۳۹۵). اندازه‌گیری محدودیت مالی بنگاه؛ تبیین نقش دوره‌گردش نقد. دوفصلنامه علمی مطالعات و سیاست‌های اقتصادی، ۳(۱)، ۷۵-۱۰۰.

- Gray, M. S. T., & Karam, M. P. D. (2013). Monetary issues in the Middle East and North Africa region: A policy implementation handbook for central bankers. *International Monetary Fund*.
- Mallick, S. K., & Sousa, R. M. (2012). Real effects of monetary policy in large emerging economies. *Macroeconomic Dynamics*, 16(S2), 190-212.
- Kandil, M. (2014). On the effects of monetary policy shocks in developing countries. *Borsa Istanbul Review*, 14(2), 104-118.
- Whited, T. M., & Wu, G. (2006). Financial constraints risk. *The review of financial studies*, 19(2), 531-559.
- Uhlig, H. (2005). What are the effects of monetary policy on output? Results from an agnostic identification procedure. *Journal of Monetary Economics*, 52(2), 381-419.

پژوهشکده پولی و بانکی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

تهران: میدان آرژانتین، ابتدای بزرگراه آفریقا، پلاک ۱۰
کدپستی: ۱۵۱۴۹۴۷۱۱۱ صندوق پستی: ۷۹۴۹-۱۵۸۷۵

www.mbri.ac.ir